

Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımı: Avrupa Birliği’nin Dönüştürücü Etkisi

Women’s Participation in the Labor Force in Turkey: The Transformative Impact of the European Union

Doç. Dr. Muzaffer AKDOĞAN

Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
muzafferakdogan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9999-0969

Dr. Rabia AKDOĞAN

Sağlık Bilimleri Üniversitesi
rabiaakdogan@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-9707-9848

Öz

Avrupa Birliği, ekonomik ve siyasi araçlarını stratejik bir şekilde kullanarak küresel bir aktör etkisi göstermektedir. Bu bağlamda genişleme süreci, Avrupa Birliği’nin demokrasiyi, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü teşvik etmeyi amaçlayan bilinçli bir stratejiyi temsil eder. Bu süreç, Avrupa Birliği’nin etkisini sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi mekanizmalarla da gösterdiği çok yönlü bir yaklaşımı yansıtır. Avrupa Komisyonu’nun hazırladığı strateji belgeleri, ilerleme raporları ve ülke raporları, aday ve potansiyel aday ülkeler için büyük önem taşır ve Avrupa Birliği ile etkileşimlerinin temelini oluşturur. Bu çalışma, ilerleme raporları aracılığıyla Avrupa Birliği’nin nasıl bir dönüştürücü etkiye sahip olduğunu ve bu etkinin özellikle aday ülke sürecindeki Türkiye’de kadın işgücü piyasasına ve istihdamına nasıl yansıdığını incelemektedir. Bunun için 2005-2023 yılları arasında yayımlanan ilerleme raporları ve son dört kalkınma planı belge analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda Avrupa Birliği ilerleme raporlarının, Türkiye’deki kadının işgücüne katılımı ve istihdamı üzerinde önemli bir dönüştürücü etkiye sahip olduğu görülmektedir. Raporlarda yer alan politika önerileri, değerlendirmeler ve gözlemler, Türkiye’nin yasal ve düzenleyici çerçevesini kadınların lehine değiştirmesini ve kadının iş gücü piyasasına katılımını teşvik etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın İşgücü, Girişimcilik, Türkiye, Avrupa Birliği, Dönüştürücü Etki, İlerleme Raporları, Kalkınma Planları.

Abstract

The European Union exerts the influence of a global actor by strategically utilizing its economic and political tools. In this context, the enlargement process represents a deliberate strategy aimed at promoting democracy, human rights, and the rule of law. This process reflects a multifaceted approach whereby the European Union demonstrates its influence not only through economic but also political mechanisms. The strategy documents, progress reports, and country reports prepared by the European Commission are of great importance for candidate and potential candidate countries and form the basis of their interaction with the European Union. This study examines how progress reports have a transformative impact and how this impact is reflected in the female labor market and employment in Turkey, especially during the candidate country process. For this purpose, progress reports published between 2005 and 2023 and the last four development plan documents were analyzed using a document analysis method. As a result of the study, it was observed that European Union progress reports have a significant transformative impact on women’s labor force participation and employment in Turkey. The policy recommendations, evaluations, and observations included in the reports encourage Turkey to change its legal and regulatory framework in favor of women and to promote women’s participation in the labor market.

Keywords: Women Labor Force, Entrepreneurship, Turkey, European Union, Transformative Impact, Progress Reports, Development Plans.

Giriş

Avrupa Birliği (AB), sadece ekonomik boyutuyla değil, aynı zamanda siyasi araçlarını stratejik olarak kullanarak da etkili bir küresel aktördür. Bu araçlardan biri de yeni üye devletlerin Birliğe entegre edilmesi sürecini ifade eden genişlemedir. Bu süreç, basit bir coğrafi genişlemeden çok daha fazlasıdır ve Avrupa kıtasında demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü teşvik etmeyi amaçlayan bilinçli bir stratejiyi temsil eder.

Genişleme, AB tarafından kullanılan güçlü bir politika aracıdır (Emmert & Petrovic, 2014). Genişleme, tek yönlü bir cadde değildir. Hem AB hem de aday ülkeler için bir dönüşüm dinamiğini teşvik eder. Aday ülkeler AB’nin sıkı üyelik kriterlerini karşılamaya çalışırken, yasal çerçevelerini, siyasi kurumlarını ve ekonomik uygulamalarını Birliğin gerekleriyle uyumlu hale getirir. Bu, AB’nin etkisini sadece ekonomik yollarla değil, aynı zamanda stratejik olarak siyasi mekanizmalar kullanarak gösterdiği çok yönlü bir yaklaşımı somutlaştırır. Bu stratejinin merkezinde, Avrupa Komisyonu Komşuluk ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü (DG NEAR) tarafından titizlikle hazırlanan strateji belgeleri, ilerleme raporları, ülke raporları ve görüşler gibi çeşitli genişleme belgeleri yer almaktadır. Aday ve potansiyel aday ülkeler için bu belgeler büyük önem taşır ve AB ile etkileşimlerinin temelini oluşturur. Bu belgeler, metinler arası hiyerarşi (intertextual hierarchy) olarak adlandırılan (Sekulić, 2020), AB’nin şartları dikte ettiği ve alıcı ülkelerin (aday ve potansiyel aday devletlerin) hükümetleri ve vatandaşlarının yer aldığı güç dinamiklerini ortaya koyar.

AB genişlemesi etrafındaki söylemde, bunun AB yumuşak gücünün bir tezahürü olarak değerlendirilmesi konusunda bir tartışma vardır (Rehn, 2006). Bu açıdan bakıldığında, ülke raporları sadece bilgilendirici değerlendirmeler olarak hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda aday ülkelerin politika alanlarına bir müdahale biçimini de ima eder (Özdemir, 2012). AB ile aday ülkeler arasındaki bu asimetrik ilişki hem kasıtlı hem de belirgindir. Bu içsel güç asimetrisine rağmen, AB’nin otoritesinin meşruiyeti hem üye devletler hem de aday üye devletler tarafından genel olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı AB, koşulluluk ilkeleri doğrultusunda karar verici rolünü üstlenirken, aday ülkeler zamanla reformlar ve iyileştirmeler yapmakla görevlidir (Sekulić, 2020).

AB’nin kadın iş gücünün artırılması sadece ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından değil aynı zamanda cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması ve kadının güçlendirilmesi açısından da önemlidir. AB’de kadın ve erkeklere eşit imkanlar sağlanmasına ilişkin ilk topluluk politikası, aynı işte çalışan kadın ve erkek işçilere eşit ücret ilkesinin, 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması’nın 119. maddesinde yer alması ile başlamıştır. AB üye ülkeler düzeyinde kadın işgücünü destekleme, koruma ve cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yasal faaliyetlerini (direktif ve tüzükler) günümüzde de sürdürmektedir.

Bu çalışma, AB’nin aday ve potansiyel aday ülkelere etkisini, özellikle Türkiye’de kadının iş gücü piyasasına katılımını ve istihdamını nasıl şekillendirdiğini incelemektedir. Bu bağlamda, 2005’ten 2023’e kadar Türkiye ilerleme raporları detaylı olarak analiz edilerek AB’nin dönüştürücü etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma, Türkiye’nin demokratik ve yasal çerçevesini şekillendirmede AB’nin rolünü anlamaya ve tartışmaya yönelik literatüre bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. Metodoloji

Bu çalışma, AB’nin ilerleme raporlarının dönüştürücü etkisini göz önünde bulundurarak, bu raporların Türkiye’deki kadının iş gücüne katılım çerçevesini şekillendirmedeki rolüne dair kanıt sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ele aldığı temel araştırma sorusu şudur: AB Türkiye ilerleme raporları Türkiye’de kadının iş gücüne katılımını nasıl etkilemektedir?

Çalışmada 2005-2023 yılları arasında yayımlanan AB ilerleme raporlarının ve son dört kalkınma planının içeriklerini incelemede belge analizi metodolojisi kullanılmıştır. Bu yaklaşım, bu raporlarda yer alan metinsel verilerin sistematik olarak gözden geçirilmesini ve analiz edilmesini, Türkiye’deki kadının iş gücüne katılımını etkileyen ana temaları, eğilimleri ve değişiklikleri belirlemeyi içerir.

Analiz için veriler esas olarak Türkiye'nin katılım sürecinde izlendiği AB ilerleme raporları ve raporlara uygun bir gelişimin olup olmadığının kontrol edilmesine imkân tanıyan üst politika belgelerinden (kalkınma planları) oluşmaktadır. Bu belgeler, Türkiye'nin AB katılım kriterlerine uyumuna ilişkin çeşitli yönlerde detaylı değerlendirmeler sunar ve kadının iş gücüne katılımı ile ilgili gelişmeleri kapsar.

İlerleme raporlarının kadının iş gücüne katılımı üzerindeki etkisini değerlendirmek için karşılaştırmalı analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşım, incelenen dönem boyunca farklı ilerleme raporlarından elde edilen verilerin karşılaştırılmasını ve Türkiye'deki kadının iş gücüne katılım statüsünde ve düzenleyici ortamında değişim, süreklilik ve farklılık desenlerini belirlemeyi içerir.

Metodolojinin, ikincil veri kaynaklarına dayanması ve metinsel verilerin öznel yorumlanma olasılığı gibi potansiyel sınırlamaları olduğunu kabul etmek önemlidir. Bu sınırlamaları hafifletmek için veri analizinde titizlik ve bulgular üzerinde eleştirel düşünme çabaları gösterilmiştir.

2. Avrupa Birliği'nin Dönüştürücü Etkisi

AB'nin komşularında ve sınırlarının ötesinde oynadığı role dair en etkili analizler, yumuşak güç, normatif güç ve dönüştürücü güç kavramlarını geliştirmiştir. Bu kavramlar, AB'nin etkisini anlamak için değerli bir çerçeve sunmaktadır. Yumuşak güç, normatif güç ve dönüştürücü güç, AB'nin etkisini farklı açılardan ele alırken, karşılaştırıldığı hem örtüşmelerini hem de farklılıklarını vurgular. AB'nin dönüştürücü güç olarak rolü genellikle komşularıyla ve potansiyel adaylarıyla sınırlıyken, yumuşak ve normatif güç daha geniş bir coğrafi alanda projekte edilebilir (Dimitrova vd., 2016).

Dönüştürücü bir güç olduğu yönünde AB'nin statüsünü doğrulayan zengin bir literatür mevcuttur (Börzel & Risse, 2009; Börzel & Pamuk, 2012; Börzel & Lebanidze, 2017; Lavenex & Schimmelfennig, 2009; Dimitrova & Pridham, 2005; Vachudova, 2005; Grabbe, 2004, Manners, 2002). Bir güç olarak AB'nin dönüştürücü rolünü analiz eden araştırmalar genellikle aday ve komşu ülkelerdeki etkisini incelemeye odaklanır. Bu bağlamda, dönüştürücü güç kavramı, AB'nin, Birliğe katılmayı veya daha yakın ilişkiler geliştirmeyi hedefleyen devletler üzerinde açık veya örtük olarak etkili olduğu bir entegrasyon modelinde anlam bulur (Dimitrova & Pridham, 2005).

AB'nin güç kullanmadan dönüşüm gerçekleştirme kapasitesi, küresel siyasetteki benzersiz doğasını yansıtır (Kutlay, 2018). Temelde, AB'nin aday ülkeleri yasal olarak uyum sağlamaya zorlayacak bir yöntemi yoktur. Katılım koşulu, Avrupa Komisyonu'nun aday ülkeleri kapsamlı müktesebatı benimsemeye ve kurumsal reformlar yapmaya zorlamak için güçlü bir kaldıraç sağlar (Börzel, 2010). Bununla birlikte, AB ayrıca ek teşvikler ve mali kaynaklar kullanarak yararlanıcı ülkelerde reform istekliliği ve kapasitesini şekillendiren politika araçları kullanır. AB dış politika araçları, hedef ülkeler için potansiyel üyelik, daha yakın iş birliği, mali teşvikler, hibe yardımları, teknik yardım veya siyasi diyalog gibi belirli faydalar içerebilir (Karolewski & Sus, 2015). Bu yaklaşım, AB'nin geleneksel güç dinamiklerinin ötesinde değişim ve iş birliğini teşvik eden çok yönlü yaklaşımını vurgular.

AB'yi normatif bir Avrupa gücü olarak kavramsallaştırmak, geleneksel sivil ve askeri güç kavramlarının ötesine bakmayı gerektirir (Manners, 2002). AB'nin uluslararası siyasette güç kullanımı, askeri olmayan yollarla gerçekleşir ve böylece hedef ülkeleri kendi normlarına, değerlerine ve tercihlerine göre dönüştürür (Kutlay, 2018). AB, hükümetler arasında ekonomik araçlar kullanan bir sivil güç veya silahlı kuvvetler kullanan ulusüstü bir askeri güç değil; paylaşılan ilkelerle ve ideolojik bir boyuta sahip normatif bir güçtür (Manners, 2002). Tarihsel, sosyal ve kültürel faktörler, AB içinde ve dışında fikirlerin yayılmasını önemli ölçüde etkileyebilir. Avrupa fikirleri, alıcı ülkelerin sosyal, politik, ekonomik, kültürel ve tarihsel koşullarıyla uyumlu olduğunda özellikle etkilidir (Börzel & Risse, 2009).

AB, iyi yönetim için gerekli reformları uygulamaya çalışırken büyük beklentiler içinde olsa da bu çabalar genellikle hükümetlerin inatçılığı veya yetersizliği nedeniyle sonuçsuz kalır. AB gerekliliklerine uymaya istekli ve yetenekli olan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, bu konuda başarılı bir örnek teşkil ederken, Doğu Genişlemesi sırasında üye olmuşlardır. AB'ye katılma umudu veya isteği olmayan ülkeler için ne üyelik koşulları ne de katılım öncesi kapasite oluşturma fırsatları mevcut değildir (Börzel, 2009). AB'nin Balkanlar ve Türkiye'deki dönüştürücü gücüne dair bakış açısı, Orta Avrupa'dan önemli ölçüde farklıdır. Katılım süreci çok daha yavaş ilerler ve katılım beklentileri, iç reformlar ve ekonomik gelişmeler arasındaki geri besleme döngüsü olumlu çalışmaz (Grabbe, 2014). AB, üçüncü ülkeleri iyi yönetime yasal veya askeri olarak zorlamadığından, üçüncü ülkelerin iç yapılarını dönüştürme gücü, hükümet davranışlarını teşvikler ve sosyalleşme yoluyla değiştirmekle sınırlıdır (Börzel & Pamuk, 2012).

3. Avrupa Birliği'nde Kadın İşgücü

Avrupa kıtasında kadın işgücüne yönelik artan bir talep yaşanmaktadır. Dünya genelinde kadınlar, bölge ve ülkelerin ekonomik büyümesini teşvik eden temel kaynak olarak kabul edilmekte ve tanınmaktadır. 1886'dan bu yana kadınların işgücüne katılımı yaklaşık %50 oranında artmıştır. Bu değişimin en belirgin sebeplerinden biri, işyerinde fiziksel gücün daha az önemli hale gelmesi ve erkek işgücünün doğal faydasının, kadın ve erkek beyin gücünün eşit olduğu faydaya dönüşmesidir. Dahası, işgücünün kadınlaşması, imalat gibi alanlardaki düşüşe karşılık hizmet sektörü gibi çeşitli sektörlerdeki aralıksız artışın devam etmesinden kaynaklanmaktadır (Přivara, 2017).

Kadının iş gücüne katılımına son dönemde artan yoğun ilgi, kadınların sürdürülebilir insani kalkınmanın temeli olduğunun kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kadının iş gücü piyasasına katılımındaki artış, kadınların ekonomik bağımsızlığını sağlamaları, ailelerin ekonomik konumunu güçlendirmeleri, daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliği için ön koşullar yaratmaları, ekonomik değeri artırmaları ve işten elde edilen gelir yoluyla yoksulluğu azaltmaları gibi birçok fayda sağlamaktadır (Marjanović vd., 2024).

Literatürde, ekonomik kalkınmada kadın iş gücünün öneminin uzun vadede U şeklinde bir eğilim izlediği hipotezi desteklenmektedir ve bu hipotez AB için de geçerlidir. AB'nin 27 ülkesinde, ekonomik kalkınmanın erken aşamalarında kadınların iş gücüne katılımı düşme eğilimindedir. Ancak, ülkeler ekonomik olarak ilerledikçe ve daha fazla hizmet tabanlı hale geldikçe, kadınların iş gücüne katılımı artmaya başlamaktadır. Bununla birlikte, AB'de kadın iş gücüne katılım ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelerken, ilk üye ülkeler (AB-15) ile 2004 genişlemesinden sonra Birliğe katılan 13 ülke arasında ayırım yapmak önemlidir. Eski AB üyeleri için U şekli geçerli değildir. Bu ülkelerin çoğu, 1990'larda zaten yüksek gelirli ekonomilere dönüşmüşlerdi ve kadının iş gücüne katılımı neredeyse tam potansiyeline ulaşmıştı (Altuzarra vd., 2019). Bu ülkelerde, iş gücüne katılımı daha yüksek düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliği söz konusu olup, kadın iş gücüne katılımının neredeyse doyuma noktasına ulaşmış olması, daha fazla ekonomik büyümenin zaten yüksek olan katılım oranlarını önemli ölçüde değiştirmediğini gösterir. Bunun yerine, bu ekonomiler, kadın iş gücü sayısını artırmaktan ziyade, cinsiyet ücret farkını kapatmak ve iş-yaşam dengesini geliştirmek gibi niteliksel iyileştirmelere odaklanmıştır.

AB kadın iş gücüne katılım ile ekonomik kalkınma arasındaki karmaşık ilişki, bağlama özgü politikaların önemini vurgulamaktadır. Yeni üye ülkeler için, kadınların iş gücüne girmelerini ve iş gücünde kalmalarını teşvik eden ekonomik ortamların oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Eski üye ülkeler için ise politikalar, iş gücünde zaten bulunan kadınlar için koşulların sürdürülebilirliği ve iyileştirilmesine daha fazla odaklanabilir. Bu dinamiklerin anlaşılması, AB genelinde sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için gereklidir.

AB'nin kadın iş gücüne yönelik politikalarının önemli bir parçası, girişimcilik alanında atılan adımlarla da desteklenmektedir. AB 2020 Girişimcilik Eylem Planı, AB üye devletlerine yönelik çeşitli hedefleri içeren politika ve özel yönergeler aracılığıyla kadınları kendi işlerini kurmaya teşvik etmektedir. Bu hedefler arasında finansman ve bilgiye erişim, iş eğitimi, iş ağlarını kullanma ve iş-aile bağlarını uzlaştırma yer almaktadır. AB'nin kadın girişimciliğini teşvik etme politikası altında Avrupa'da girişimciliği güçlendirmeyi amaçlayan daha geniş bir ekonomik strateji bulunmaktadır (European Commission, 2013).

Avrupalı politika yapımcılar, kadın girişimciliğini teşvik etmenin cinsiyet eşitsizliğini azaltarak çeşitliliği güçlendireceğine inanmaktadır. Kadın potansiyelinden yararlanmak, ekonomik büyümeye ve istihdama katkıda bulunurken yenilikçiliği de teşvik eder (Ester & Román, 2017). Kadınların girişimcilik yoluyla iş gücüne katılımı, yalnızca ekonomik açıdan değil, sosyal açıdan da büyük bir dönüşüm yaratma potansiyeline sahiptir. AB'nin kadın girişimciliğini teşvik eden politikaları, ekonomik büyüme stratejileriyle uyumlu olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama hedefini de desteklemektedir.

AB'de kadınların işgücü piyasasına bağlılıkları son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. İşgücüne katılım oranı 1997'de %48,1'den 2023'ün başında %60,8'e yükselmiştir. Aynı zamanda, erkeklerin işgücüne katılım oranı 1997'den bu yana genel olarak %68 ile %70 arasında sabit kalmıştır (Berson & Botelho, 2024). AB'de toplam istihdam oranı bir önceki yıla göre artış göstererek 2023'ün ikinci çeyreğinde %70,6'ya ulaşmıştır. Bu, 2005'ten bu yana birlik içindeki en yüksek toplam istihdam oranıdır. Ancak, AB'de hala kadın ve erkek istihdam oranlarında belirgin eşitsizlik bulunmaktadır. 2023'te erkek istihdam oranı %75 iken kadın istihdam oranı %65'tir. Ancak 2005'te yaklaşık %15 olan fark 2023'te %10'a kadar azalma göstermiştir (McEvoy, 2024).

¹U hipotezi; kadınların işgücü piyasasına katılımının ekonomik kalkınma süreciyle birlikte U şeklinde bir eğri izlediğini öne sürer. Tarımda yüksek olan katılım oranları, sanayileşmeyle düşer ve hizmet sektörünün genişlemesiyle tekrar artar. Bu değişim, ekonomik yapı, teknolojik gelişmeler, toplumsal cinsiyet rolleri ve kadınların eğitim düzeyleri gibi faktörlerle açıklanır. (Altuzarra vd., 2019).

Türkiye'ye bakıldığında ise AB'ye katılım süreci boyunca 15-64 yaş grubu kadın istihdam modellerinde önemli dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Küresel eğilimlerin aksine kadın işgücü katılım oranları 2005-2010 arasındaki ciddi düşüşün ardından 2010'ların ortalarından itibaren kademeli olarak artış göstermiştir (Aybars vd., 2019). Bu süreçte Türkiye, ekonomik ve sosyal dönüşüm sürecinde kadınların işgücüne katılımını artırmak için çeşitli politikalar benimsemiştir.

Bu veriler, kadınların işgücüne katılımının hem Türkiye'de hem de AB genelinde farklı dinamikler ve politikalarla nasıl değiştiğini göstermektedir. Türkiye'de, kadın işgücüne katılımında 2010'ların ortalarından itibaren artış gözlemlenirken, AB'de kadın işgücüne katılım oranı 1997'den itibaren istikrarlı bir şekilde artmıştır.

4. Türkiye İlerleme Raporlarında Kadının İşgücüne Katılımı (2005-2023)

AB'ye üye olmak isteyen Avrupa ülkeleri, her yıl yayımlanan ve adaylık süreçlerini analiz eden ülke raporları aracılığıyla ilerlemelerini görebilirler. Ülke raporları, genişleme politikasının önemli araçlarından biridir. Avrupa Komisyonu'nun beyanına göre, genişleme politikası, şu anda AB'ye katılmak isteyen ülkeler ve potansiyel adaylar için geçerlidir. Üyelik beklentisi, AB üyesi olmak isteyen ülkelerde demokratik ve ekonomik reformlar için güçlü bir teşviktir (European Commission, 2022). Dolayısıyla, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ülke raporları, bir ülkenin siyasi, kurumsal

ve ekonomik durumunu değerlendirir (Casier, 2008).

McCormick (2015) tarafından vurgulandığı üzere Avrupa Komisyonu, AB üyelik başvurularını değerlendirme ve denetleme konusunda önemli bir rol üstlenir. AB içinde Avrupa Komisyonu, supranasyonel ekonomik entegrasyonu yönlendirir ve bu durum, onu AB çerçevesinde benzersiz bir konuma yerleştirir (Özdemir, 2012). Mathieu (2006), Avrupa Komisyonu, entegrasyonu ilerleten kilit bir oyuncu olup, yürütme ve yasama fonksiyonlarını birleştiren supranasyonel bir kurumdur (Tezcan, 2007). Düzenli değerlendirmeler aracılığıyla, Avrupa Komisyonu, aday ülkelerin AB üyeliğine yönelik ilerlemelerini izler ve belirlenen kriterlere karşı gelişmeleri inceleyen yıllık raporlar yayımlar. Bu raporlar, sadece Avrupa Komisyonu'nun AB üyeliğini değerlendirme rolünü değil, aynı zamanda genişleme sürecindeki merkezi konumunu da vurgular. Bir aday ülke olarak Türkiye, Avrupa Komisyonu ülke raporları aracılığıyla periyodik değerlendirmelere tabi tutulur ve bu sayede uluslararası kuruluşlar ve STK'lar Türkiye'nin ilerlemesini değerlendirme imkânı bulur (EU Delegation, 2022). Avrupa Komisyonu'nun Aralık 2004'te Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığını tanımasının ardından, müzakereler resmi olarak 3 Ekim 2005'te başlamıştır (Düzgüt, 2011).

Türkiye'nin ilerleme raporları incelendiğinde, 2016 yılına kadar bu raporların genel olarak "ilerleme raporları" olarak adlandırıldığı, ancak 2016 raporundan itibaren "Türkiye Raporu" olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, bu fark gözetilmeksizin, raporlar yalnızca yıllarına göre anılmaktadır.

Tablo I: AB Türkiye İlerleme Raporlarında Kadının İşgücü Piyasasına Katılımı ve İstihdamı.

Rapor yılı	Avrupa Komisyonu değerlendirmeleri
2005	<ul style="list-style-type: none"> Kadınların işgücüne katılım oranı %25,4 olup, OECD ülkeleri arasında en düşüklerden biridir. Birçok kadın kayıt dışı sektörde çalışmakta ve bu durum onları sosyal güvenlikten mahrum bırakmaktadır. Bazı mesleklerde (avukatlık, akademisyenlik, doktorluk) kadınların temsili nispeten yüksektir. Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nın çalışan kadınlara annelik izni ile ilgili 8. maddesini kabul etmemiştir. Kadın istidam oranı %25'i altında seyrederek düşük düzeyde kalmaya devam etmiştir.
2006-2007	<ul style="list-style-type: none"> Ekonomik büyümeye rağmen, yeni iş imkanları sınırlıdır ve istihdam artışı düşüktür. Kadın istihdam oranı %22-23 seviyesinde kalarak oldukça düşüktür. İşgücüne katılım oranları, özellikle kadınlar (%25'in altında) ve yaşlılar için düşüktür. Kadınların düşük işgücüne katılımı ve eğitim imkanlarına erişimi endişe kaynağı olmaya devam etmektedir.
2008	<ul style="list-style-type: none"> Kadınların işgücüne katılımı artmaya başlar fakat hala düşük seviyededir (%24,8). İstihdam politikası alanında ilerleme kaydedilmiştir. Kadınların da içinde bulunduğu bir kesim için istihdam imkanlarını teşvik etmeye özel olarak odaklanan ve işsizlik sorunlarını ele almayı amaçlayan bir İstihdam Paketi, 2008 Mayıs ayında kabul edilmiştir. Kadın istihdam oranı AB ve OECD ülkeleri arasında en düşüktür.

Rapor yılı	Avrupa Komisyonu değerlendirmeleri
2009-2010	<ul style="list-style-type: none">Kadınların işgücüne katılımında çok az bir artış gözlemlenmiştir.Kadın istihdamı artmaya başlamış fakat hala oldukça düşüktür.Kadınlar ile erkekler arasındaki ücret farkı devam etmektedir.Kayıt dışı çalışma ve tarımda ücretsiz aile işçiliği yaygındır.Erişilebilir çocuk bakımı imkanları yetersizdir.
2011-2012	<ul style="list-style-type: none">Kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranlarında küçük artışlar görülür.Kadınların işgücüne katılımını engelleyen faktörler hala mevcuttur.Türkiye, istihdam ve meslek konularında cinsiyet eşitliği ilkesini hala tam olarak uygulamamaktadır.
2013-2014	<ul style="list-style-type: none">Kadınların işgücüne katılım oranı artmaya devam etmiş fakat hala oldukça düşüktür.Kadın ile erkek istihdam oranları arasındaki fark yüksektir.Ev işlerinin cinsiyete dayalı olarak ayrılması, kadınların işgücüne katılımını engellemektedir.
2015-2016	<ul style="list-style-type: none">Kamu sektöründe çalışan kadın oranı çok az artmıştır.Kadın istihdam oranı hala oldukça düşüktür.Kadın ile erkek istihdam oranları arasındaki fark yüksek kalmaya devam etmektedir.Ekonomik Reform Programı Tavsiye 4'e uygun kadınların işgücüne katılımını artıracak esnek çalışma koşulları oluşturulmalıdır.
2017-2018	<ul style="list-style-type: none">Kadınların işgücüne katılım oranı artmıştır.Uygun iş-özel yaşam dengesi politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.Kadınların %23'ü tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.Kadınların %44'ü kayıt dışı çalışmaktadır.
2019-2020	<ul style="list-style-type: none">Bürokrasinin üst kademelerinde kadın temsili hala düşüktür.Kadınlar ile erkekler arasındaki ücret farkı devam etmektedir.Kadınların işgücüne katılımı ve istihdamı artmaya devam etmiş, ancak eşitsizlik ve ayrımcılık gibi sorunlar mevcudiyetini korumuştur.Uygun iş-özel yaşam dengesi politikalarına ve bakım hizmetlerine ihtiyaç duyulmaktadır.
2021	<ul style="list-style-type: none">İşgücü piyasası toparlanmaya başlamış, ancak kadınların işgücüne katılımı ve istihdamı hala düşük seviyelerdedir.Kadınlar için aktif iş gücü piyasası politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.
2022	<ul style="list-style-type: none">Kamu hizmetinin üst kademelerinde kadın temsili hala düşüktür.Piyasa ekonomisinin iyileşmesini iyileştirmek için Türkiye'nin özellikle kadınların iş gücü piyasasına katılımını teşvik etmesi gerekmektedir.Ekonomik toparlanmaya rağmen, kadınlarda istihdam oranı erkeklerin istihdam oranının yarısından azdır.İş-yaşam dengesini sağlayacak politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.
2023	<ul style="list-style-type: none">Kadınların işgücüne katılımı artmaya devam etmektedir, ancak erkeklerle arasındaki fark hala yüksektir.Türkiye, girişimcilik öğrenimini ve kadın girişimciliğini desteklemeye güçlü şekilde odaklanmayı sürdürmüştür.Kamu hizmetinin üst kademelerinde kadın temsili hala düşüktür.Kadınların istihdamına erişimde karşılaştıkları engeller arasında hala çocuk bakım tesislerinin eksikliği, bakım yükümlülüklerinin üstlenilmesi konusunda cinsiyetçi ve kalıplaşmış, ayrımcı yargılar yer almaktadır.

Kaynak: Tablo AB Türkiye İlerleme Raporları (2005-2023) verileri tasnif edilerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'de kadının işgücüne katılımında AB ilerleme raporlarına da yansıyan önemli gelişmeler olduğu Tablo 1'de görülmektedir. Bunları özetlemek gerekirse;

- Son yıllarda, kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranlarında bir miktar artış gözlemlenmiştir.
- 2008'de başlatılan "İstihdam Paketi" gibi çeşitli

politikalar, kadınların işgücüne katılımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

- Çocuk bakımı imkanlarının artması ve esnek çalışma uygulamalarının yaygınlaşması da kadınların işgücüne katılımını kolaylaştırmaktadır.

Bununla birlikte bazı zorluklara da dikkat çekilmiştir;

- Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve geleneksel roller, kadınların işgücüne katılımını hala engellemektedir.
- Eğitime erişimdeki eşitsizlikler, kadınların daha düşük ücretli işlerde çalışmasına neden olmaktadır.
- Kayıt dışı sektörün yaygınlığı, kadınların çalışma koşullarını olumsuz etkilemektedir.
- Erkeklerle kadınlar arasındaki ücret farkı hala yüksektir.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı, son 20 yılda istikrarlı bir şekilde artmasına rağmen, OECD ve AB ortalamalarının hala oldukça altındadır. 2023 yılı itibarıyla, kadınların işgücüne katılım oranı %35,8’dir ve bu oran erkeklerin işgücüne katılım oranı olan %71,2’den oldukça düşük seviyededir. Kadın ve erkek istihdam oranları arasındaki fark da (%65,7 erkek; %31,3) oldukça yüksektir (TÜİK, 2024). Kayıt dışı çalışma, düşük ücretler ve aile içi sorumluluklar gibi faktörler, kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkilemektedir. Kadınların işgücüne katılımı önündeki en büyük engellerden biri, tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışmanın yaygın olması ve kayıt dışı istihdamdır.

Ayrıca, iş-yaşam dengesini sağlayacak uygun kreş ve bakım imkanlarının eksikliği de kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkilemektedir.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı son yıllarda artmış olsa da önemli zorluklar devam etmektedir. AB’nin tavsiyelerinin uygulanması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadınların işgücüne daha fazla katılımını ve daha iyi çalışma koşullarına sahip olmalarını sağlayacaktır.

5. AB Türkiye İlerleme Raporlarının Kalkınma Planlarına Yansımaları

Türkiye’nin 2007-2028 yıllarını kapsayan Dokuzuncu, Onuncu, On Birinci ve On İkinci Kalkınma Planları kadının işgücü piyasasına katılımı ve istihdam oranları konusunda belirgin bir gelişim süreci sunmaktadır. Bu planlarda işgücü piyasasına yönelik politika ve tedbirlerin zaman içinde nasıl evrildiğini, kadınların iş hayatına katılımını artırma çabalarının hangi alanlara odaklandığını ve bu hedeflere ulaşmak için hangi yöntemlerin benimsendiğini görmek mümkündür.

Tablo II: Kalkınma Planlarında Kadının İşgücü Piyasasına Katılımı ve İstihdamı.

Plan Dönemi	Hedefler	Politikalar	Sorunlar
Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)	<ul style="list-style-type: none"> • İşgücüne katılma ve istihdam oranlarını artırmak. • Kadınların işgücüne ve istihdama katılımını artırmak. 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktif işgücü politikaları geliştirmek. • Çocuk bakımı hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak. 	<ul style="list-style-type: none"> • Düşük nitelikli ve kayıt dışı istihdam. • İş-yaşam dengesinin kurulması.
Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)	<ul style="list-style-type: none"> • İşgücüne katılma ve istihdam oranlarını 2,7 puan artırmak. • Kadınların işgücüne katılım oranını yüzde 34,9’a çıkarmak. • Kadınların istihdam oranını yüzde 31’e çıkarmak. 	<ul style="list-style-type: none"> • Eğitim ve istihdam imkanlarını geliştirmek. • Girişimcilik ve KOBİ'lere yönelik destekleri artırmak. 	<ul style="list-style-type: none"> • Düşük nitelikli ve kayıt dışı istihdam. • Bazı sektörlerde kadın temsiline düşük olması.
On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)	<ul style="list-style-type: none"> • İşgücüne katılma oranını yüzde 56,4’e yükseltmek. • Kadınların işgücüne katılım oranını yüzde 40,1’e çıkarmak. 	<ul style="list-style-type: none"> • İşgücü piyasası esnekliği ve iş-yaşam dengesini destekleyen politikalar geliştirmek. • Kadınların işgücüne katılımını artırmak için girişimcilik, finansal okuryazarlık ve dijital beceriler gibi alanlarda programlar geliştirmek. 	<ul style="list-style-type: none"> • Düşük nitelikli ve kayıt dışı istihdam. • Bazı sektörlerde kadın temsiline düşük olması.
On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)	<ul style="list-style-type: none"> • İşgücüne katılma oranını yüzde 56,7’ye yükseltmek ve kadınların işgücüne katılım oranını yüzde 40,1’e çıkarmak. • Nitelikli insan kaynağını geliştirmek. • İşgücüne katılımı teşvik etmek. • İş-yaşam dengesini sağlamak. 	<ul style="list-style-type: none"> • İşgücü piyasası esnekliğini geliştiren düzenlemeler yapmak. • Çocuk bakım hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak. • Kadınlara yönelik girişimcilik programlarını geliştirmek. 	<ul style="list-style-type: none"> • Doğurganlığın azalması ve yaşlanma. • İşgücü piyasasında demografik fırsat penceresinden yeterince faydalanılamaması.

Kaynak: Tablo kalkınma planları verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de görüldüğü üzere dört kalkınma planı boyunca, kadın işgücü ve istihdamı ile ilgili hedefler ve politikalar önemli ölçüde gelişmiştir. Her planda, kadınların işgücüne katılımını ve istihdamını artırmaya yönelik önemli adımlar atılmış olsa da eşitsizliklerin ve sorunların mevcut olduğuna dikkat çekilmiştir. Planlarda yer alan temel hedef ve politikalar aşağıda özetlenmiştir.

- **Kadınların işgücüne katılım oranını artırmak:** Her planda bu oranı artırmak için çeşitli politikalar öngörülmüştür. Teşvikler, eğitim programları, esnek çalışma modelleri gibi uygulamalar bu kapsamda yer almaktadır.
- **Kadınların istihdam oranını artırmak:** Sadece işgücüne katılımı değil, aynı zamanda istihdamı da artırmak için politikalar geliştirilmiştir. Girişimciliği desteklemek, sektörel çeşitliliği artırmak ve nitelikli işgücü yetiştirmek bu politikalara örnektir.
- **Kadın-erkek ücret eşitliğini sağlamak:** Eşit işe eşit ücret ilkesi tüm planlarda yer almıştır. Buna ek olarak, kadınların gelirlerini artıracak ve yoksulluğu azaltacak politikalar da geliştirilmiştir.
- **İş-yaşam dengesini kurmak:** Özellikle çalışan anneleri

desteklemek için kreş ve gündüz bakımı gibi hizmetlerin geliştirilmesi, çalışma saatlerinde esneklik gibi düzenlemeler bu kapsamda yer almaktadır.

- **Kadınların girişimciliğini teşvik etmek:** Girişimcilik programları, finansal destekler ve mentorluk hizmetleri gibi uygulamalar ile kadınların girişimci olması ve iş kurması teşvik edilmektedir.
- **Kırsal kesimde yaşayan kadınların iş imkanlarını artırmak:** Kırsal kalkınma programları kapsamında, kadınlara yönelik tarımsal üretim ve pazarlama eğitimleri, mesleki beceri kursları ve mikro kredi gibi destekler sunulmaktadır.

Kalkınma planları, Türkiye’nin kadınların işgücü piyasasına katılımı ve istihdam oranlarını artırma konusundaki sürekli ve geniş kapsamlı çabalarını göstermektedir. AB’nin Türkiye ile rapoerlarıyla da uyumlu bir şekilde zaman içinde oluşturulan hedeflere ulaşmak için farklı stratejiler ve politikaların geliştirildiği kalkınma planlarında açıkça görülmektedir. AB’nin Türkiye ile rapoerları ile kalkınma planları karşılaştırıldığında ortaya çıkan ortak sorun ve temalar Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo II: AB Türkiye ilerleme rapoerları ile kalkınma planlarındaki ortak sorun ve temaların değerlendirilmesi.

Ortak sorun ve temalar	Değerlendirme
Değerlendirme	Her iki veri setinde de kadınların kayıt dışı çalışmasının yaygın olduğu ve bunun sosyal güvencesizlik gibi sorunlara yol açtığı vurgulanmaktadır.
Ücret Farkı	Kadınlar ile erkekler arasındaki ücret farkı sürekli bir sorun olarak her iki veri setinde belirtilmiştir.
İş-Yaşam Dengesi	Kadınların işgücüne katılımını artırmak için esnek çalışma koşulları ve çocuk bakım hizmetlerine erişim önemli bir tema olmuştur.
Eğitim ve Nitelik	Kadınların eğitim ve nitelik düzeyinin artırılması gerektiği her iki veri setinde de vurgulanmıştır.
Girişimcilik ve Destekler	Girişimcilik ve KOBİ’lere yönelik destekler kalkınma planlarında sürekli olarak yer alırken ilerleme rapoerları içinde sadece 2023 yılı rapoerunda yer almıştır.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Kadınların işgücüne katılımı ve istihdamı konusunda önemli adımlar atılmış olmakla birlikte, Tablo 3’te de görüldüğü gibi, özellikle kayıt dışı istihdam, ücret farkı, eğitim ve iş-yaşam dengesi gibi alanlarda sorunlar devam etmektedir. AB ilerleme rapoerlarında bu sorunlara dikkat çekilmekte ve kalkınma planlarında bu sorunları çözmeye yönelik politikalar sunulmaktadır. Ancak, girişimcilik

konusu kalkınma planlarında öncelikli bir alan olarak ele alınırken, ilerleme rapoerları genelinde bu kavrama rastlanmaz. Sadece 2023 yılı rapoerunda girişimcilikten bahsedilmiş ve Türkiye bu konuda takdir edilmiştir. Bu durum AB’nin girişimcilik konusunu kadının iş gücü piyasasına katılımı çerçevesinde değerlendirdiğini göstermektedir.

Sonuç

AB ilerleme raporlarına göre, Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı ve istihdamı konusunda son yıllarda bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler, AB’nin Türkiye’ye yönelik politikalarının ve tavsiyelerinin dönüştürücü etkisinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla AB, Türkiye’deki kadınların iş hayatındaki konumunu önemli ölçüde etkileyen dönüştürücü bir güç olmuştur. AB’nin Türkiye’ye yönelik politikaları ve tavsiyeleri, kadınların işgücüne katılım oranlarını artırma ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama konusunda önemli adımlar atılmasına öncülük etmiştir.

AB’nin Türkiye ilerleme raporlarında vurgulanan eksiklikler ve sorunların, Türkiye’nin kalkınma planlarında dikkate alındığı ve bu sorunların çözümüne yönelik hedefler belirlendiği açıkça gözlemlenmektedir. Raporlarda tematik olarak ele alınan kayıt dışı istihdam, ücret farkı, iş-yaşam dengesi, eğitim ve nitelik düzeyi gibi konular, Türkiye için kritik sorun alanları olarak öne çıkmaktadır. Bu sorunlar, kalkınma planlarında da benzer şekilde ele alınmış ve bu alanlarda iyileştirme sağlamak amacıyla spesifik hedefler ve politikalar oluşturulmuştur. Bu durum, AB ilerleme raporlarında dile getirilen meselelerin üst politika belgeleri olan kalkınma planlarında ciddiyetle değerlendirildiğini ve Türkiye’yi bu sorunlara çözüm arayışına yönlendirdiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın bulguları, AB’nin Türkiye’deki dönüştürücü etkisinin ve kadın işgücü piyasası ve istihdamı ile ilgili politikaların daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır. AB’nin politikalarının ve önerilerinin, Türkiye’deki kadınların işgücüne katılımı ve istihdam koşullarını iyileştirmede önemli bir rol oynadığı açıktır. Ancak, mevcut eşitsizliklerin ve zorlukların üstesinden gelinmesi için daha fazla çaba gerekmektedir. Bu itibarla çalışma, AB ve Türkiye arasındaki iş birliğinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

AB, Türkiye’deki kadınların güçlenmesi ve eşitliğin sağlanması sürecinde önemli bir katalizör görevi üstlenmiştir. Ancak, bu

sürecin daha da derinleşmesi ve kalıcı hale gelmesi için hem Türkiye hem de AB’nin ortak çabaları gerekmektedir. Ortak çabalar, kadınların işgücünde maruz kaldıkları eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için somut adımlar atılmasına olanak tanıyacaktır. Bu adımlar arasında esnek çalışma saatlerinin teşvik edilmesi, bakım hizmetlerine erişimin artırılması, kadın girişimciliğinin desteklenmesi ve iş yerlerinde cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi gibi stratejiler bulunmalıdır.

Türkiye ve AB arasındaki iş birliği, sadece hukuki düzenlemeler ve politika belgeleri ile sınırlı kalmamalı, aynı zamanda eğitim, farkındalık artırma ve toplumsal dönüşüm projeleri gibi alanlarda da derinleşmelidir. İki tarafın iş birliği ve uyum sürecinin devam etmesi, kadınların işgücü piyasasındaki durumunu daha da iyileştirecek ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında önemli adımların atılmasını sağlayacaktır. Özellikle kadınların işgücü piyasasındaki konumlarının iyileştirilmesi, ekonomik bağımsızlıklarının artırılması ve girişimcilik fırsatlarının genişletilmesi gibi konular, bu iş birliğinin odak noktaları arasında yer almalıdır.

Bu çalışma sonucunda gelecekteki çalışmalar için bazı öneriler getirilebilir. AB ülkeleri arasında kadınların işgücüne katılım oranları ve bu oranların belirleyici faktörleri üzerine karşılaştırmalı analizler yapılabilir. Böylece, başarılı politikaların Türkiye’ye transfer edilebilirliği ve uygulanabilirliği hakkında bilgi sağlanabilir. AB’nin cinsiyet eşitliği ve istihdam politikalarının, üye ülkelerdeki kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi incelenebilir. Özellikle, AB direktiflerinin ve fonlarının, kadın istihdamı üzerindeki somut etkileri değerlendirilebilir. Türkiye ile AB ülkeleri arasında kadın istihdamı ve işgücüne katılım oranları karşılaştırılarak, mevcut farkların nedenleri araştırılabilir. Bu tür bir çalışma, Türkiye’nin AB standartlarına ulaşma sürecinde hangi alanlarda iyileştirme yapması gerektiğine dair somut veriler sunabilir. Kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, AB ülkeleri ile Türkiye arasında karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

Kaynakça

- Altuzarra, A., Gálvez-Gálvez, C., & González-Flores, A. (2019). Economic development and female labour force participation: The case of European Union countries. *Sustainability*, 11(7). <https://doi.org/10.3390/su11071962>
- Aybars, A. İ., Copeland, P., & Tsarouhas, D. (2019). Europeanization without substance? EU-Turkey relations and gender equality in employment. *Comparative European Politics*, 17(5), 778-796.
- Berson, C. & Botelho, V. (2023). Record labour participation: workforce gets older, better educated and more female. *European Central Bank, The ECB Blog*. <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog231108-8a-96e44be0.en.html>
- Börzel, T., & Thomas, R. (2009). The transformative power of Europe: The European Union and the diffusion of ideas (Working Papers No. 01). Kolleg-Forschergruppe (KFG). Free University Berlin. https://www.researchgate.net/publication/237452626_The_Transformative_Power_of_Europe_The_European_Union_and_the_Diffusion_of_Ideas
- Börzel, T. A. (2009). Transformative power Europe? The EU Promotion of good governance in areas of limited statehood (ERD Workshop). Freie Universität Berlin. https://www.researchgate.net/publication/228454998_Transformative_Power_Europe_The_EU_Promotion_of_Good_Governance_in_Areas_of_Limited_Statehood.
- Börzel, T. A., & Pamuk, Y. (2012). Pathologies of Europeanisation: Fighting corruption in the Southern Caucasus. *West European Politics*, 35(1), 79-97. <https://doi.org/10.1080/01402382.2012.631315>
- Börzel, T. A., & Lebanidze, B. (2017). Cohesiveness, coherence, and consistency in the ENP. In T. Demmelhuber, A. Marchetti & T. Schumacher (Eds), *The Routledge Handbook on the European Neighbourhood Policy*. Routledge.
- Börzel, T. A. (2010). The transformative power of Europe reloaded. The limits of external Europeanization (Working Papers No. 11). Kolleg-Forschergruppe (KFG). Free University Berlin. https://www.researchgate.net/publication/239806865_The_Transformative_Power_of_Europe_Reloaded_-_The_Limits_of_External_Europeanization
- Casier, T. (2008). The new neighbours of the European Union: The Compelling logic of enlargement? The boundaries of EU enlargement: Finding a Place for Neighbours (pp. 19-32). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230591042>
- Dimitrova, A., & Pridham, G. (2005). International actors and democracy promotion in Central and Eastern Europe: The integration model and its limits. *Democratization*, 11(5), 91-112. <https://doi.org/10.1080/13510340412331304606>
- Dimitrova, A., Boroda, M., Chulitskaya, T., Berbeca, V., & Parvan, T. (2016). Soft, normative or transformative power: What do the EU's communications with Eastern partners reveal about its influence? (Working Paper No. 01). EU-STRAT. Free University Berlin. https://www.researchgate.net/publication/317253256_Soft_normative_or_transformative_power_What_do_EU's_communications_with_Eastern_partners_reveal_about_its_influence
- Düzgit, S. A. (2011). Avrupa Birliği genişlemesi ve komşuluk politikası. In A. Kaya, S. A. Düzgit, Y. Gürsoy & Ö. O. Beşgül (Eds), *Avrupa Birliği'ne Giriş: Tarih, Kurumlar ve Politikalar* (pp. 43-58). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Emmert, F., & Petrović, S. (2014). The past, present, and future of EU enlargement. *37 Fordham International Law Journal*. 1347. Available at: <https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol37/iss5/2>.
- Ester, P., & Román, A. (2017). A generational approach to female entrepreneurship in Europe. *Journal of Women's Entrepreneurship and Education*, 3-4.
- European Commission. (2013). *Entrepreneurship 2020 Action Plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe*. Quote from European Commission, DG Enterprise and Industry. Report on the results of public consultation on the Entrepreneurship 2020 Action Plan, 2012: 2.
- European Commission. (2022). *EU Enlargement*. https://ec.europa.eu/info/policies/eu-enlargement_en
- EU Delegation. (2022). *Progress Reports*. <https://www.avrupa.info.tr/tr/ilerleme-raporlari-744>
- Grabbe, H. (2004). The constellations of Europe: How enlargement will transform the EU. Center for European Reform. <https://www.cer.org.uk/publications/archive/report/2004/constellations-europe-how-enlargement-will-transform-eu>
- Grabbe, H. (2014). Six lessons of enlargement ten years on: the EU's transformative power in retrospect and prospect. *Journal Common Market Studies*, 52(1), 40-56. <https://doi.org/10.1111/jcms.12174>
- Karolewski, I. P., & Sus, M. (2015). The transformative power of Europe: An introduction. In I. P. Karolewski & M. Sus (Eds). *The transformative power of Europe: The case of Poland* (pp. 7-18). Nomos Verlagsgesellschaft.
- Kutlay, M. (2018). The transformative power of the EU in a changing international order. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 23(1), 8-26. <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/48949/624450>
- Lavenex, S. & Schimmelfennig, F. (2009). EU rules beyond EU borders: Theorizing external governance in European politics. *Journal of European Public Policy*, 16(6), 791-812. <https://doi.org/10.1080/13501760903087696>

- Manners, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
- Marjanović, I., Popović, Ž., & Milanović, S. (2024). Determinants of Female Labour Force Participation: Panel Data Analysis. *Central European Business Review*, 2024(2), 69-88.
- Mathieu, J.L. (2006). *Avrupa Birliği. Çev. İ. Yerguz. Dost Kitabevi Yayınları.*
- McCormick, J. (2015). *Avrupa Birliği Politikaları. Çev. D. Özsel. Liberte.*
- McEvoy, O. (2024). Total employment rate, male employment rate, and female employment rate in the European Union from 1st quarter 2005 to 1st quarter 2023. *Statista*. <https://www.statista.com/statistics/1194672/employment-rate-in-europe/>
- MFA (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs). (2005). *Turkey 2005 Progress Report. COM (2005) 561 final, SEC (2005) 1426.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA, (2006). *Turkey 2006 Progress Report. COM (2006) 649 final, SEC (2006) 1390.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2007). *Turkey 2007 Progress Report. COM (2007) 663 final, SEC (2007) 1436.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2008). *Turkey 2008 Progress Report. COM (2008) 674 final, SEC (2008) 2699.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2009). *Turkey 2009 Progress Report. COM (2009) 533 final, SEC (2009) 1334.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2010). *Turkey 2010 Progress Report. COM (2010) 660 final, SEC (2010) 1327.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2011). *Turkey 2011 Progress Report. COM (2011) 666 final, SEC (2011) 1207.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2012). *Turkey 2012 Progress Report. COM (2012) 600 final, SWD (2012) 336.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2013). *Turkey 2013 Progress Report. COM (2013) 700 final, SWD (2013) 417.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2014). *Turkey 2014 Progress Report. COM (2014) 700 final, SWD (2014) 307.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2015). *Turkey 2015 Report. COM (2015) 611 final, SWD (2015) 210.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2016). *Turkey 2016 Report. COM (2016) 715 final, SWD (2016) 366.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2018). *Turkey 2018 Report. COM (2018) 450 final, SWD (2018) 153.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2019). *Turkey 2019 Report. COM (2019) 260 final, SWD (2019) 220.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2020). *Turkey 2020 Report. COM (2020) 660 final, SWD (2020) 355.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2021). *Turkey 2021 Report. COM (2021) 664 final, SWD (2021) 290.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2022). *Turkey 2022 Report. COM (2022) 528 final, SWD (2022) 333.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- MFA. (2023). *Turkey 2023 Report. COM (2023) 690 final, SWD (2023) 696.* https://www.ab.gov.tr/regular-progress-reports_46224_en.html
- Özdemir, H. (2012). *Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.*
- Přivara, A. (2017). Female labour force participation in the EU countries. *The EURASEANS: journal on global socio-economic dynamics*, 5 (6), 68-72.
- Rehn, O. (2006). *Europe's Next Frontiers. Nomos.*
- Sekulić, T. (2020). *The European Union and the Paradox of Enlargement. Palgrave Studies in European Political Sociology. Palgrave Macmillan.* <https://doi.org/10.1007/978-3-030-42295-0>
- TBMM. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). 26215 sayılı Resmî Gazete.*
- TBMM. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018). Karar No.1041.*
- TBMM. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Karar No. 1225.*
- TBMM. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028). Karar No.1396.*
- Tezcan, E. (2007). *Avrupa Birliği Komisyonu. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları.*
- TÜİK. (2024). *İşgücü İstatistikleri, 2023.* <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2023-53521>
- Vachudova, M.A. (2005). *Europe Undivided: Democracy, Leverage and Integration After Communism. Oxford University Press.*